

Gümüş, Şule (2019). "Tarihten Destana Akan Duyarlılık: Kırgız Türklerinin Destanlarında Göç Olgusu". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 6, s. 41-66.

TARİHTEN DESTANA AKAN DUYARLILIK: KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANLARINDA GÖÇ OLGUSU

SENSIVITY FLOWING FROM HISTORY TO THE EPIC: MIGRATION PHENOMENON IN THE EPIC OF KYRGYZ TURKS

Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜMÜŞ*
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
sulegezer45@gmail.com

Öz

İktisadi, sosyal ve siyasi sebeplerin etkisiyle bireylerin yahut toplumların yer değiştirmesi şeklinde tanımlanan göç, bireylerin ve toplumların yaşamlarını önemli ölçüde değiştiren, dönüştüren bir güce sahip olmuştur. Göç, bireylerin ya da toplumların kendi istekleriyle gerçekleşen bir seçim olabileceği gibi olumsuzlukların meydana getirdiği bir zorunluluk olarak da ortaya çıkabilir. Bireylerin kendi isteği ile gerçekleştirdiği göçlerde daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak amaçlanırken zorunlu göçlerde sosyal siyasal baskılar, doğal afetler, can ve mala dair emniyetsizlik gibi nedenler öne çıkar.

Köklü bir Türk boyu olan Kırgızların tarihine bakıldığında konargöçer/göçerevli yaşam tarzının bir neticesi olan mevsimlik göçlerin yanı sıra düşman saldırılarının neden olduğu zorunlu göç hadiseleri de görülür. Tanrı Dağları civarına yerleşen Kırgız Türkleri bu bölgede kalıcı bir yurt tutamamış, yaşanan siyasal olaylar onların zaman zaman yurtlarını terk ederek göç

* ORCID: orcid.org/0000-0001-7028-6292

etmelerine neden olmuştur. Yıkımı, zulmeti ve zilleti getiren bu zorunlu göçler Kırgız halkının muhayyilesinde derin izler bırakmıştır. Halkın bilinçaltına işleyen bu tarihsel gerçeklikler toplumların tarihlerinin aynası hükmünde olan destanlara da yansımıştır.

Bu çalışmada Kırgız Türklerinin tarihinden destanlarına yansıyan “göç” olgusu ele alınmıştır. Kırgız destanlarında düşmanın göçe maruz bırakması veya düşmanı göç ettirme, mevsimlik göçler, sosyal sebepli göçler, bir felaket neticesinde meydana gelen göçler canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Destanlarda göç olgusunun işleniş tarihi süreci içerisinde yaşanan göçlerin Kırgız Türklerinin bilinçaltında oluşturduğu etkileri ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkleri, göç olgusu, tarihî gerçeklik, destan.

Abstract

Migration, defined as the displacement of individuals or societies by the impulse of economic, social and political reasons, has had a power that has significantly changed and transformed the lives of individuals and societies. Migration can be a choice made by individuals or societies on their own accord, or it can also be a necessity created by negativity. Social political pressures, natural disasters, insecurity about life and property are prominent in forced migrations, while individuals' self-directed migrations aim to achieve better living conditions.

When we look at the history of the Kyrgyz, which is a long-established Turkish dimension, we see seasonal migrations, which are the result of the migratory lifestyle, as well as forced migration events caused by enemy attacks. The Kyrgyz Turks who settled in the vicinity of the God Mountains were unable to find a permanent home in this region, and political events caused them to leave their homes and emigrate from time to time. These forced migrations, which brought destruction, cruelty and disgrace, left deep traces in the imagination of the Kyrgyz people. These historical realities, which work in the subconscious of the people, are also reflected in the epics that are the mirror of the histories of societies.

In this study, the phenomenon of “migration”, which is reflected in the history of Kyrgyz Turks, is discussed. The Kyrgyz epics vividly depict the migration of the enemy or the emigration of the enemy, seasonal migrations, social migrations, migrations that occur as a result of a disaster. The process of migration in the epics reveals the subconscious effects of the migrations in the historical process of Kyrgyz Turks.

Keywords: Kyrgyz Turks, migration phenomenon, historical reality, epic.

Giriş

Göç, en genel tanımıyla “*Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireyin veya toplumların bir ülkeden başka ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret.*” (Türkçe Sözlük, 954) anlamındadır. Geçmişten günümüze bireyler veya toplumlar farklı sebeplerden dolayı doğup büyüdüğü yerlerden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu ayrılık neticesinde bireylerin ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, psikolojik durumlarında değişimler meydana gelmektedir. Göç, bireylerin ya da toplumların kendi istekleriyle gerçekleşen bir seçim olabileceği gibi olumsuzlukların meydana getirdiği bir zorunluluk olarak da ortaya çıkabilir. Bireylerin kendi isteği ile gerçekleştirdiği göçlerde daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak amaçlanırken zorunlu göçlerde sosyal siyasal baskılar, doğal afetler, can ve mala dair emniyetsizlik gibi nedenler öne çıkar. Göç, ister iradi olsun ister zorunlu olsun bireyleri duygusal olarak mutlaka etkilemektedir. Çünkü sosyal ve fiziki çevre bireyin kimliğinin oluşumunda çok önemli rol oynamaktadır. Yaşanılan mekân sosyal ve siyasal aidiyetin oluşumunda da etkilidir. Bundan dolayı yaşanılan mekân ile birey arasında duygusal bir bağ söz konusudur. İnsanların yaşadıkları mekânlardan ayrılmaları bu bağların zedelenmesine neden olmaktadır. Bu durum göç eden bireylerin yeni mekânlarına ve sosyal ortamlarına uyum sağlamasını zorlaştırır; kültür çatışması, yabancılaşma, ötekileşme gibi sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olur.

At sırtında mavi gökle yarışarak Orta Asya’dan dünyanın çeşitli bölgelerine dağılan Türk boyları konargöçer/göçerevli yaşam tarzını benimsemişlerdir. Türkler, göçün meydana getirdiği psikolojik olumsuzlukları “kızıl elma ülküsü”, “cihan hâkimiyeti anlayışı”, “ilâyı kelimetullah düşüncesi” gibi yaklaşımlarla hafifletmişlerdir. Ancak yine de savaş, iç çatışma, doğal afet gibi sebeplerden dolayı gerçekleştirilen zorunlu göçler “vatan toprağına bağlılık” duygusu gelişmiş olan Türklerin zihninde olumsuz izler bırakmıştır. Doğup büyüdüğü vatan toprağının yerini, suyunu bırakıp gitmek zorunda kalmak psikolojik

yıkımlara neden olmaktadır. Vatan toprağına değer veren Türkler göç ettikleri yerlere eski yurtlarının adını vermişlerdir. (Gülensoy, 1979: 297-300; 1981: 126-131; 1995: 131-136; 1996: 25-44; Durbilmez-Tekin, 2014: 18).

En köklü Türk boylarından biri olan Kırgız Türkleri de tarihi süreç içerisinde hem göçerevli yaşam tarzının doğal bir getirisi olarak hem de sosyal ve siyasal baskılar, doğal afetler, ekonomik sıkıntılar, boylar arası mücadeleler gibi nedenlerle göç etmişlerdir. Göçerevli yaşam tarzları sebebiyle tarihleri hakkında geniş bilgiler bulunmayan Kırgız Türklerinin öne çıkan ve toplumun muhayyilesinde derin izler bıraktığı kesin olan göç hadiselerinden bazılarını burada zikretmek tarihten destana akan gerçekliklerin ve duyarlılıkların anlaşılmasında yardımcı olacaktır. M. Ö. ikinci ve birinci yüzyıllarda *“Baykal Gölü’nün batısı, Balkaş Gölü’nün doğusu, Bar Gölü’nün kuzey tarafları, Yenisey’in orta kısımlarında, kısaca Tanrı Dağları’nın doğusu ile Tannu-Ola arasında”* yaşayan Kırgız Türkleri tahminen 13. asırdan sonraki Moğol istilasından sonra bugünkü yurtlarına göç etmişlerdir (Kafesoğlu, 1983: 91; Ögel, 1984: 208; Gömeç, 2002: 17). Tanrı Dağları civarına yerleşen Kırgız Türkleri bu bölgede de kalıcı bir yurt tutamamış yaşanan siyasal olaylar onların zaman zaman yurtlarını terk ederek göç etmelerine neden olmuştur. 1370 yılında Emir Timur ve Moğol hanları arasında yaşanan savaşlar sonucunda Kırgızların bir kısmı Tekes nehri civarına, bir kısmı da Aksu tarafına göç etmiştir (Gömeç, 2002: 37). 13. ve 14. yüzyıllarda gerçekleştirilen mecburi iskânlar, kanlı savaşlar sonrasında meydana gelen göçler Kırgız Türklerinin zihninde yıkıma yol açar. 16. yüzyıldan itibaren Rus egemenliğini kabullenen Kırgızlar bu süreçte Kalmuklarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır (Gömeç, 2002: 46). Çarlık Rusya’sının egemenliği döneminde Kalmuklarla verilen bu mücadelede kaybeden taraf Kırgız Türkleri olunca yurt edinilen topraklardan göç etme zorunluluğı doğmuştur. Bu süreçte Rus yönetiminin Kırgız boylarına hükmetme adına sürdürdüğü zorunlu iskân politikaları ve Kırgız boylarının kendi aralarındaki iç kavgaları da göçlere neden olmuştur. Sovyet Rusya döneminde 1927-1928’den itibaren ekonomi ve endüstri yönünden kalkındırmak bahanesiyle

binlerce Türk yurdundan edilip Stalin döneminde kurulan kolхозlarda toplanmıştır. Kırgız Türklerinin bu kölelik sistemine karşı gerçekleştirdiği isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Halkın bir kısmı bu faaliyetler esnasında öldürülürken bir kısmı Çin yönetimindeki Doğu Türkistan'a göç ederek hayatta kalmayı başarmıştır (Kafesoğlu, 1983; Ögel, 1984; Gömeç, 2002).

Kırgız Türklerinin sosyal ve siyasal hayatında öne çıkan bu göç hadiselerinin destanlara yansımış izlerini bulmak mümkündür. Zira Kırgız Türklerinin muhayyilesinde derin izler bırakan bu göçler destanlarda da aynı duyarlılıkla işlenmektedir. Kırgız destanlarında göç olgusu; bireysel göçten toplumsal göçe, iradi göçten zorunlu göçe tüm yönleriyle varlık gösterir. İncelenen destanlarda göç olgusunu ortaya çıkaran nedenler şu şekilde tespit edilmektedir:

1. Düşmanın göçe maruz bırakması veya düşmanı göç ettirme.
2. Göçerevli yaşam tarzının doğal bir neticesi olan mevsimlik göç.
3. Sosyal ve ahlaki nedenden kaynaklanan göçler.
4. Bir felaket sonucu göç etme.

Destanlarda herhangi bir sebepten dolayı güçsüz düşen halkın düşman güçleri tarafından sürgün edilerek zorunlu göçe tabi tutulduğu görülmektedir. Zorunlu göç olgusu Kırgız Türklerinin zihninde derin izler bıraktığı için destanlarda diğer göç türlerine göre daha çok öne çıkar. Cañıl Mirza, Er Eşim, Boston, Seyitbek, Canış Bayış, Baktı Bolot, Er Koşoy, Er Tabıldı, Manas destanlarında bir şekilde güçsüz düşen Kırgız halkının Kalmuklar, Çinliler ya da Farslar tarafından zorla göç ettirildiği anlatılmaktadır.

Zorunlu göçün oluşturduğu yıkımı Cañıl Mirza destanında açıkça görmek mümkündür. Destanın Çorobayev anlatımında Noygut boyunun bahadırı kız Cañıl, Kalmuk Beyi Kaldama'nın zorbalığına dayanamayıp onunla evlenmeyi kabul etmek zorunda kalır. Toy zamanı kendisinden intikam almak için gelen Kırgızlardan medet umup ne de olsa kardeş boydur diye düşünüp Kırgızlara sığınır. Cañıl daha önce Kırgızların iki beyini öldürmüştür. Kırgızlar kendi ayağı ile gelen Cañıl'ı esir alırlar. Yıllar sonra esaretten kurtulan Cañıl, yurduna döndüğünde halkını bulamaz. Bu durum onda büyük bir hayal kırıklığına neden olur.

Kendisini yetim ve öksüz gibi hisseden Cañıl, Kalmuk beyi Kaldama'nın halkı göçe zorladığını anlar. Çünkü yurt yakılıp yıkılmış, talan edilmiştir: *“Özünün cerin körgöndö,/ Köñülü neçen buzulgan./ Cer sağıngan kurusun!/ El tabalbay uşundan,/ Kırga cıgar alı çok,/ Ce cayılğan malı çok,/ Böktörgölüü böksögü,/ Kuzgun uya tekdirge.”* (Caynakova, 2004: 106).

Yurdunun bu halini gören Cañıl'ın neşesi kaçır. Yurdunu ve halkını özleyip gelen Cañıl yurdunu bıraktığı gibi bulamayınca dermansız kalır. Yurdunun dışı puhulu ilkyaz otlığına kuzgunlar yuva yapmıştır. Yurdunun otlaklarını boş gören Cañıl, halkın yerinde başıboş gezen köpekleri bulur, sahihsiz köpekler ulumaktadır: *“Cerin körüp muñayıp,/ Mal körünböyt kılayıp,/ Örüşündö cılkı çok./ Cayıtında koyu çok./ Elim aman beken dep,/ Mından başka oyu çok./ Curtu kalğan it ulup,/ Colbun itter büt ulup,/ Anı körüp an sayın,/ Cañıl köönü buzulup”* (Caynakova, 2004: 107).

Vatan toprağını bu halde gören Cañıl, kendisini yalnız ve kimsesiz hisseder. Uçacak kanadı olan halkı yoktur, yurdu yakılıp yıkılmıştır. Cañıl bu durumu görüp yüreğinde derin bir keder duyar. Yurtsuzluk ve kimsesizlik Cañıl'ın dizindeki dermanı, içindeki sevinci yok eder. Cañıl bu hayal kırıklığıyla halkını aramaya koyulur. Sonunda dağ başında kapan kuran yoksul bir avcıya rastlar. Üstü başı perişan, benzi solmuş olan bu avcı Cañıl'ın amcasıdır. Cañıl, kendisini tanıyamayan perişan haldeki amcasına kimliğini sorar. Cañıl'ın amcası *“Karadan corgo saldırıp/ Kalk içine duuladım/ Emi mintip kaptalga/ Kapkan salıp kuuradım”* (Caynakova, 2004: 108) diyerek öz yurdundaiken halk içinde kara donlu yorga ata binip gezen soylu bir bey olduğunu şimdi ise yurdunu yitirip fakirleştiğini, kapan kurup av yaparak geçinmeye çalıştığını anlatır. Amcasının söylediklerini dikkatle dinleyen Cañıl halkın başına gelen bu belanın nedenini sorar. O zaman amcası Cañıl'ı zorbalıkla evlenmeye ikna eden Kalmuk beyi Kaldama'nın Cañıl'ın toydan kaçması üzerine Noygut yurdunu talan ettiğini söyler. Noygutların yurduna el koyup hayvanlarını sürüp götürdüğünü gelin ve kızlarını cariye yapıp aldığını karşı koyanı kılıçtan geçirdiğini ve halkı yurdundan çıkarıp göç ettirdiğini anlatır: *“Kalmak mindan el çaptı/ Cedigerdi teñ çaptı/ Kızıl uuk*

kıyrattı/ Keregeni cıynattı/ Kelin kızdı ıylattı/ Cayıttan maldı aydadı/ Şorobuz mintip kaydadı (...) / Toguz törö bir kelip/ Tüşürüp Noygut tündüğün” (Caynakova, 2004: 109-111).

Amcası Cañıl'a; Kalmukların halkı yağmaladığını, kızıl oba kubbesi olan sırığı kırdığını, çadırın iskeletini toplatıp gelin ve kızları ağlattığını, hayvanları otlaktan sürüp götürerek felaketi arttırdığını söyler. Dokuz Kalmuk beyinin bir araya gelip Noygut'un tündüğünü düşürdüğünü¹ anlatır. Görüldüğü gibi zorunlu göçte sadece yurdu kaybetme durumu yoktur aynı zamanda halkın maddi manevi bütün değerlerinin kaybı söz konusudur. Düşmanlar tarafından kızıl oba sırığının kırılması ve tündüğün düşürülmesi maddi bir talanın yanı sıra manevi anlamda Noygutların dirliğinin ve huzurunun yok edilmesi anlamına gelmektedir.

Er Eşim Destanı'nın Togolok Moldo anlatımında ise Eşim, Kalmuklara sefer düzenlemek ister. Hazırlığını tamamladıktan sonra dostu olan Han Tursun'u çağırıp halkını ona emanet eder. Er Eşim'in dokuz yıl boyunca dönmemesini fırsat bilen Han Tursun onun öldüğünü zannedip halkına zulmeder, Halkın malını talan edip göçe zorlar. Kaba kuvvetle halkı yurdundan sürüp çıkarır. Kalmukları bozguna uğratıp yenen Er Eşim döndüğünde halkını yurdunda bulamaz. Yurdu ise talan edilmiştir. Bu durum Er Eşim'i çok üzer. Er Eşim'in boş yurt ile karşılaştığı ve duygusal anlamda çöküş yaşadığı an destanda şöyle anlatılmaktadır: *“Aylandırıp sanasa/ Kak etkenden karga cok/ Kararıp çıkkın mal da cok/ Kuk etkenden kuzgun cok (...) Karaanda emne körünböyt/ Kay ketkeni bilinbeyt/ Kalıñ Kıpçak eli cok(...) Curtu kalgan it ulup/ Colbun itter büt ulup”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova, 2007: 105). Ümitsizlik ve hayal kırıklığı ile dönenip etrafına bakan Eşim, yurdunda ses çıkaran karga kuzgunun bile bulunmadığını, ovada yayılan sayısız malının ortalıklarda görünmediğini, kalabalık halkının nereye gittiğine dair bir iz bulunmadığını görür. Terkedilmiş viran haldeki yurttan sahipsiz köpekler ulumaktadır. Er Eşim bu durumu görüp aklı başından gider. Mecalsiz kalıp dizinin dermanı kesilir. *“Anı körüp Er Eşim/ Aylanıp köönü*

¹ *Tündüğünü Düşürmek*: Kırgız Türkçesinde yurduyu yuvasını bozmak anlamına gelmektedir.

buzulup/ Kandıy coruk boldu dep/ Elim kayda konu dep/ Akılı tarap birindep/ Boz selkinin conunda/ Sır nayzasın tayanıp/ Talastın tasma colunda/ Ne kıların bile albay/ Andan narı cürö albay/ Aylanıp başı tel bolup/ Közünün çaşı sel bolup” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova, 2007: 105). Yurdunu boş gören, zorla göç ettirilen halkından ayrılan Er Eşim’in yaşadığı ruhsal çöküntü destanda canlı tasvirlerle ortaya konulmaktadır. Yurdunun halini gören Eşim’in aklı başından gider, başı döner, boz tepenin sırtında boyalı mızrağına dayanıp çöker kalır. Talas’ın yolunda ne yapacağını bilemez vaziyette durur. Oradan ileri gitmeye dizinde takat bulamaz. Kendisini yetim kuzu gibi hisseden Eşim’in gözyaşları sel olup akar. Halkını yerinde bulamayan Er Eşim, Han Tursun’un Kalmuklar tarafından talan edildiğini düşünür. Dostunun ihanetini aklına getirmez. Oysa halkını zorla göç ettiren zillete düşüren Han Tursun’dur.

Destanda göçe zorlanıp yurdundan koparılan halkın yaşadığı zillet ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Öz yurdundan, yurdunun kendilerine sunduğu nimetlerden ayrılan halkın yaşadığı ruhî bunalım Er Eşim’in hanımının sözlerinde açıkça görülmektedir: “*Katagandin Han Tursun/ Han Tursun seni ant ursun/ Han baldarın kul kıldıñ/ Kaygıya salıp muñ kıldıñ/ Kantıp çıdap can tursun/ Otun algan bizdin kız/ Otun cakkan bizdin kız*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova, 2007: 114). Çaçıkey, kendilerini göçe zorlayan ve öz yurtlarından ayırıp köle eden Han Tursun’a kargış verir. Yurdundan ayrılıp kaygı ve keder içinde kaldığını, bu acıya canının dayanamayacak hale geldiğini, Han Tursun’un tüm işlerini yapan köle haline geldiklerini söyleyerek acı acı ağlar. Çaçıkey, yurdundan ayrılmadan önceki halini aklına getirip yaşadığı zillet altında ezilir. “*Men cerimde ekende/ Ker maralday kerilgen/ Kelbirsigen can elem/ Kep aytardan eringen/ Er Eşim ele hanıbiz/ Esepsiz bolcu malıbiz/ Erden da çok, cerden çok/ Endirep turat alıbiz/ Küldü bala-çakabız/ Kün boluppuz barıbiz/ Otun alıp mal bakıp/ Musapır bolgon çağıbiz*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 114). Kendi yurdundayken maral gibi gerinen, nazlı, konuşmaya erinen bir kadın olduğunu; Er Eşim Han’ın yönetiminde yaşayıp sayısız mallara sahip olduklarını söyler. Şimdi ise yiğitlerden mahrum, topraklardan mahrum perişan bir

halde yaşadıklarını; eskiden gül gibi olan çoluk çocuklarının şimdi köle ve cariyeye olduğunu söyler. Odun toplayıp hayvan güdüp dilenci gibi yaşam sürdüklerini anlatır. Çaçıkey'in bu sözleri zorunlu göçe tabi tutulan, yurdundan ayrılıp esir olan halkın yaşadığı perişanlığı ve psikolojik çöküşü ortaya koymaktadır. Öz yurdunda varlıklı olan, sosyal konum açısından belli bir statüsü bulunan Çaçıkey, yurdundan zorla koparılmış köle edilmiştir. Halkının yurdundan koparılıp Han Tursan'a bağlı bir halk haline gelmesi Çaçıkey'i üzmektedir: "*Körgön künüm kurusun/ Közümdün caşı köl boldu/ Künügü keyip col karap/ Kaygırıp başım tel boldu/ Cergelüü Kıpçak buzulup/ Eesi çok karaan el boldu*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 115). Yurdundan ayrı zillet içinde yaşadığı güne kahreden Çaçıkey; gözünden göl gibi yaş akıttığını, kaygıdan aklını kaybedip deli gibi olduğunu, eskiden ülke sahibi olan Kıpçakların göç ettikten sonra dağılıp sahipsiz ve bağımlı bir halk olduklarını söyler. Kıpçaklar, yurtlarıyla birlikte ekonomik varlıklarını, sosyal konumlarını, ulusal ve bireysel özgürlüklerini kaybetmişlerdir.

Kıpçaklar zillet içinde yaşarken sonunda hanları Er Eşim onların izini bulur. Kendisine ihanet eden, halkını zorla yurdundan göçüren Han Tursun'u öldürüp halkını esaretten kurtarır. Ardından halkını toplayıp öz yurduna göç ettirir: "*Kız köçürgön emedey/ Elin cıyıp camgarıp/ Öcün alıp düşmandan/ Eline koşup maldı alıp/ Kalkın toluk köçürüp (...) Aman esen Talaska/ Erteli keç koldo dep/ Duba kılıp Manaska*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova, 2007: 130). Er Eşim, kızını evlendiren birisi gibi halkını bir araya getirip toplar. Düşmandan öcünü alıp mallarını geri alarak halkını öz yurduna göçürür. Bütün halkı sağ salim eski yurtları olan Talas'a göçürüp her zaman kolla diyerek Manas'ın ruhuna dua eder. Öz yurdu Oluya Ata ve Talas'a gelen Er Eşim halkını düşmanlardan koruyarak huzur içinde yaşamaya devam eder.

Boston destanında da zorunlu göç olgusu destanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Destanda ağabeyi Boston'u, Cezbilek adlı kızı bulması için Doğu'ya gönderen Karaçaç, âşık olduğu Fars Hanı Ayşakan'ı çağırarak ülkesini talan ettirir. Ayşakan, halkı yağmalar, esir eder ve göçe zorlar. Halkı öz yurdundan göçürüp köle eder.

Boston yıllar sonra yurda döndüğünde halkını, ana babasını bulamaz. “*Kan Buubanin ordogo/ Cetip keldi oşondo/ Eki cagin karadı/ Eelep algan maymıldı/ Esi ketip sanadı/ Eldi kaydan tabam dep*” (Akmataliyev ve Kadırmabetova, 2009: 194). Boston, Han Buuba’nın otağına ulaştığı zaman iki yanına bakınıp yurdu maymunların sahiplendiğini görerek aklı gider. Ailesini ve halkını yerinde bulamayan, öz yurdunun maymunların sahiplendiği bir virane olduğunu gören Boston’un aklı başından gider. Halkı nasıl bulacağını düşünüp çaresiz kalır. Babasının han otağının perişan halini gören Boston, otağın eski hali ile şimdiki perişan halini karşılaştırıp kederlenir: “*Barktuu bolgon bul ordo/ Kan atamın köp halkı/ Kaalap kelgen bul ordo (...) Kayran ordom karasam/ Karıp bolup turganı/ Een kalıp içteri/ Maymıl oynop kalganı*” (Akmataliyev ve Kadırmabetova, 2009: 195). Bir zamanlar kalabalık halkın dolduğu bu haysiyetli han otağı garip olup kalmıştır. Sahipsiz kalan otağın içinde maymunlar oynamaktadır. Eskiden güzel kokularıyla gönlü ferahlatan güllerin olduğu yer harabeye dönüşmüştür. Berrak sulu havuz, pis kokulu bir su birikintisi haline gelmiştir. Meyve dolu bahçesi ıssız bir viraneye dönüşüp baykuş otağı olmuştur: “*Gül cıttanıp buruksup/ Köüldü açıp turcu ele/ Emi küldü karasam/Sasık kölçük çay alıp/ Aylanıp men karasam/Güldöp turgan bağı çok/ Küülüp tüşkön mömö çok/ Capayı cerge aylanıp/ Çöp aralap kalıptır/ Adamdardan ayrılğan/ Baykuş ordo boluptur*” (Akmataliyev ve Kadırmabetova 2009: 196). Boston yurdunun göçten sonraki bu halini görünce aklı başından gider. Yüreği kederle dolar. Çaresiz kalıp atı Karaboz’a fikir danışır. Karaboz ona şöyle der: “*Eliñe duşman keliptir/ Kalkıña kaygı beriptir (...) Ordosun oyup talkalap/ Alıska alıp ketiptir.*” (Akmataliyev ve Kadırmabetova 2009: 195). Keramet sahibi bir at olan Karaboz, Boston’a halkının düşman saldırısına uğradığını, halka kaygı salan düşmanın otağı oyup darmadağın ederek halkı zorla göçürdüğünü haber verir. Karaboz, Boston’a “Kaybolanın yolunu bilmezsen Kuzey’de ara, oradan bulamazsan Batı’da ara.” şeklindeki atasözünü hatırlatıp halkı aramak gerektiğini söyler. Halkını aramak için yola çıkan Boston, önce Kuzey’e gidip Aykan’ın yurduna rastlar. Kendisine ne aradığını soranlara şu cevabı verir: “*Coogumdun coobun surasañ/ Cersip ketken ceti atan/ Ceti atandın artında/ Celip cürgön celmeyan/*

Celmeyandin artında/ Anın artı cagında/ Celini süttüü kuu ingen/ Alaardı eerçitip alganı/ Cez baylalu nar taylak/ Alardı izdep cürömün” (Akmataliyev ve Kadırmabetova 2009: 221). Boston her gördüğüne bunları söyleyip halkını arar. Boston’un bu benzetmeli sözlerinin sırrını Künkan çözer. Künkan, Boston’un “vatanını özleyen yedi erkek deve” demekle “yedi soy atasını” kastettiğini, “koşup duran yürük deve” derken öz babasını kastettiği, “memesi sütlü ak devenin” anasına işaret ettiğini, “burnu bakır halkalı taylak” derken kız kardeşini kastettiğini söyler. Burada Boston’un göç eden aile fertlerini deveye benzetmesi Türklerin zihninde “deve” ile “göç” olgusunun birbirini çağrıştırmasıyla ilgilidir.

Boston sonunda halkının izine rastlar. Deve güden bir çoban bulup ondan bilgi alır. Çoban, Buuba Han’ın halkından olduğunu söyleyip başlarına gelen felaketi anlatır: *“Kızı kıyın çıkkanı/ Batıştan baatır çakırıp/ Elin tegiz çaptırıp/ Baarı cogun kıyrattı/Batıştı karay aydatıp/ Alıp keldi bul cerge*” (Akmataliyev ve Kadırmabetova 2009: 224). Deve çobanı böylece kız kardeşi Karaçaç’ın hainliğini, Fars hanı ile birlik olup halkı yağmalattığını ve zorla göç ettirdiğini Bostan’a anlatır. Öz yurdundan göç etmeden önce kendisinin halk idare eden bir bey olduğunu şimdi ise deve çobanlığı yaparak fakirlik ve zillete düştüğünü söyler: *“Al cerde men da bek elem/ El başkarçu er ele/ Mında alıp kelgen soñ/ Töö kaytarıp cürömün/ Caşay albay cüdödüm/ Kıyınçılık kündömün*” (Akmataliyev ve Kadırmabetova 2009: 224).

Deve çobanından sonra yıllık çobanına rastlayan Boston, ondan da halkın halini sorar. Yılıkcı da öz yurdunda bey iken tutsak olup göç ettikten sonra kul olduğunu söyleyip Fars Hanı’nın halkı nasıl göçe zorladığını anlatır: *“Kakşatıp eldi çaap algan/ Batıştı karay aydagan/ Han Buubanı baş kılıp/ Aydagan eldin baarisin/ Persiyaya kul kılğan*” (Kadırmabetova, Akmataliyev 2009: 225). Yılıkcı, Karaçaç’ın Fars hanı Aşakan’a âşık olup halkını esir ederek acı acı ağlattığını, başta babası Buubahan olmak üzere Kırgız elini Farslara kul ettiğini anlatır. Yılıkcıyı dinleyip yoluna devam eden Boston biraz ileride koyun çobanını görür. Ona halkından haber sorar. Çoban *“ Ölüm berbey Kuday’ım./ Tirüülöy meni kıynadı/ Bada aydatıp cadattı./ Cakşluktuu kün berbey/ Meni uşintip kuurrattı / Öz elimde cürgöndö/ El başkarıp cürçü elem/ Beyçara*

alsızga/ Karalaşıp turcu elem/ Emi özüm alsızım." (Akmataliyev ve Kadırmabetova 2009: 227) diyerek başından geçenleri anlatır. Çoban öz yurdunda iken halkı yöneten, fakirlere kol kanat geren bir bey olduğunu; şimdi ise esir düşüp vatanından ayrılarak koyun çobanlığı yaptığını yaşadıkları yüzünden artık canından bıktığını anlatır. Burada göçe zorlanarak öz vatanından ayrılmak zorunda kalan bir kişinin ölmeyi isteyecek kadar ıstırap çektiği derinlikli bir şekilde ele alınarak mekan-yaşam bağı ortaya konulmuştur.

Çobanın yanından ayrılan Boston, halkın içine girdiğinde Farsların kendi halkını esir ettiğini, onlara zulmettiğini, onları ağır işlere sürüp meydanda dövdüğünü görür. Sezgisi güçlü olan Karaboz at Boston'a "*Kanışay eneñ kaygırat/ Kakşap ıylap zarlanat/ Közünün caşı toktoboy/ Köldöp caşı kuyulat/ Cartı alaçık üy tigip/ Car başında olturat/ Tamak tappay kıynalat*" (Akmataliyev ve Kadırmabetova 2009: 325). diyerek annesinin durumundan haber verir. Karaboz Kanışay ananın gözyaşını göl edip durmadan ağladığını, yarım çadır dikip yiyecek bulamadığı için eziyet çekerek yaşadığını anlatır. Atının bu uyarısı üzerine anne babasını arayıp bulan Boston onları perişan bir halde görür. Boston onlara başlarındaki zilletin sebebini sorar. Bunun üzerine anne babası ve orada bulunan halk Karaçaç'ın hainliğini anlatır. Kız kardeşinin halkın başına bela olduğunu, Fars Hanı'nı çağırarak halkını talan ettirip öz yurdundan zorla ayırdığını anlatırlar. Destanın bu bölümünde istila ve zorunlu göç anının halkın zihninde oluşturduğu olumsuz etkiler canlı bir şekilde ele alınmaktadır. "*Persiyanın baatırı/ Aysakandı çakırdı/ Cırgap catkan elindi/ Topoloñ kılıp çaptırdı/ Dalay kişi kıyratıp/ Kanın suoday çaçtırdı./ Kan sarayın kaptattı (...)* Karılarga karabay/ Caş baldardı ayabay/ Kamçı menen sabattı/ Kelin kızdar ıylattı/ Ceriñdi baarın coyloğu/ Malıñdan uruk koybodı/ Eliñden kişi kalbadı/ baarın tıypıl aydadı" (Akmataliyev ve Kadırmabetova 2009: 343-344). Öz vatanında huzur içinde yatan halkın bir anda esir olduğunu, Fars Hanı'nın çok kişiyi öldürüp kanını su gibi saçtığını yaşlı-bebek demeden kanını döktüğünü, gelinleri ve kızları ağlattığını yurdu tamamen talan edip malından tohumluk bile bırakmadığını öğrenen Boston destanın sonunda düşmanları yok ederek halkı esaretten kurtarır. Babası Buuba Han'ı yine han

tayin eder, hazineyi açıp halka bolca ganimet dağıtır. Yeniden zenginlik ve huzura kavuşan halk öz yurdunu özleyip yurtlarına dönüş için hazırlık yaparak handan buyruk bekler: “*Dayardığı bütüptür/ Öz cerine kayrılıp/ Köçüştü emi kütüptür.*” (Akmataliyev ve Kadırmabetova 2009: 361). Özgürlüğüne kavuşan halkın zenginlik ve refah içinde yaşamasına rağmen öz vatanına dönmek istemesi Türklerin hayat tasavvurunda yer alan vatan toprağının kutsallığına yönelik yaklaşımın bir yansımasıdır.

Seyitbek Destanı'nın Orozbay Urmambetov anlatımında Kırgız halkı Teyitbek'in ölümü üzerine Teyiş'i han ilan eder. Hanlarının ölümü ile güçsüzleşen halk şimdiki yurtlarında kalırlarsa Kalmukların kendilerine saldırmasından korkarlar. Kurmanbek gibi bir yiğidin de ölümünün ardından Kalmuk Hanı Dölön'ün yurtlarını ele geçirmek için saldıracağını düşünüp göç etme kararı alır. “*(...) bul cerde turbay, mal, can esen kezinde aytiluu Ak-say, Arpa, At-Başıga köçüp kirip keteli. (...) takaluudan tay koyboy, malı canın cıynaşıp el köçüp aytiluu Ak-say, Arpa At-başıga kelip caylap kıştap catıp kalıştı.*” (Musakov, 2013b: 19). Topraklarının işgale uğrayacağını anlayan halk malımız canımız sağ iken her şeyi alıp Ak-say, Arpa, At-Başı'na göçelim diyerek hazırlanır. Can ve mal korkusuna düşen halk öz yurdunu bırakarak göç etmek zorunda kalır. Burada göç, emniyeti sağlama amaçlı ve iradi olarak gerçekleşse de düşmanın zoruyla bu karar alınmıştır.

Canış Bayış Destanı'nın Orozbay Urmambetov anlatımında da zorunlu göç olgusu işlenmiştir. Kırgızlar, Kalmuklar tarafından yurdundan sürülür, vergiye bağlanır. Kalmuklar Kırgız yurdu olan Aydın-Köl'ü savaş ganimeti olarak alınca buradaki halk göç etmek zorunda kalır. Delikanlılık çağına gelen Canış ile Bayış bu gerçeği öğrenir. Kalmuklardan öğ almayı ve vatan toprağını esaretten kurtarmayı kafasına koyan Canış ile Bayış Aydın-köl'e keşif için gittiklerinde oradaki eşsiz güzelliği görüp eski Kırgız yurdunun Kalmuklara kaptırılmasına hayıflanırlar: “*Cer soorusu Aydın-Köl/ Kırgız eldin körkü erken/ Atam Nurkan carıktık/ Kantip kıyıp köñülü/ Kalmakka nege berdi eken*” (Akmataliyev ve Musakov, 2013:51). İki kardeş Aydın-Köl toprakların hası imiş büyükbabamız Nurkan burayı nasıl da kıyıp Kalmuklara vermiş diyerek üzülür. Destanın sonunda Canış ile Bayış Kalmuklarla

mücadele edip onları yenerek Ata yurdu olan Aydın-Köl'ü geri alırlar. Zorla göç ettirilen Kırgız halkını eski yurduna getirirler.

Baktı Bolot Destanı'nda da Kırgız Türklerinin zihninde derin izler bırakan zorunlu göç olgusu yer almaktadır. Çok eskiden Kırgız halkı Altındağ denen bereketli topraklarda yaşamaktadır. Kara Dev burayı ele geçirip halkı verimsiz topraklara sürerek esir eder. Altındağ'ın nimetlerinden sadece kendisi yararlanır. Baktı ile Bolot, iki bahadır bir olup Kara Dev'in otuz oğlunu yenip Altındağ'ı ele geçirirler. Ata yurdu olan bu bereketli toprakları görüp hayran olurlar. Devlerin zulümüyle öz yurtlarından göç ettirilen Kırgız halkı topraklarına kavuşur: "*Altın tooga bel ala calpı köçgün/ Kalk konu erkin belge köçüp barıp*" (Öyke, 2004: 210).

Er Koşoy Destanı'nda Moğol ve Çin karşısında güçsüz düşen Kırgız halkının zorla vatanlarından göç ettirildikleri anlatılır. Moğol ve Çin güçlü olup Kırgız halkına saldırır. Zayıf düşen Kırgız'ı yurdundan sürüp çıkarır, onlara zulmeder. Bu durum destanda "*Sabap kordop soylotup/ Avası salkın tör kenen/ Ençileş bolgon cerdi aldı/ Eñgiregen el kaldı*" (Tekalan, 2002:4) sözleriyle anlatılır. Düşmanın vurup süründürüp eziyet ederek havası serin geniş ata topraklarını aldığı, geriye acı acı ağlayan halkın kaldığı anlatılmaktadır. Çaresiz kalan Kırgızlar perişan olurlar. Bir zaman sonra Kırgız içinden Katagan adında bir yiğit çıkıp Kırgızların öcünü alır. Düşmanı mağlup eden Katagan halkını toplayıp ata yurduna göçmeyi teklif eder: "*Ezelden elim cerdegen/ Sarı congo ketelik/ Cer kotorup köçpösök/ At-Başıga ketpesek/ Başımız kalar balaaga*" (Tekalan, 2002: 20). Katagan ata yurdunun yer suyuna dönmedikleri takdirde başlarının beladan kurtulmayacağını söyleyip Kırgızların zorla sürüldüğü öz yurduna dönmeleri gerektiğini anlatır. Halk onu haklı bulup ata yurda göç eder: "*Cönödü çoñ göç kozgolup/ Narındın suusun keçişip*" (Tekalan, 2002: 26).

Er Tabıldı Destanı'nda Tabıldı, Kalmuklarla savaşa gittiğinde babaları bir anaları ayrı olan ağabeyi Kudaynazar, Tabıldı kalabalık Kalmuk karşısında yenilip öldürülür diye düşünerek halka baskın verip zorla göç ettirir. Annesi Kalmuk olan Kudaynazar ahlaksızları yüzünden babası tarafından kovulmuştur, dağda eşkıyalık yaparak geçinmektedir. Babasının ölümünden

sonra halkın başına Tabıldı'nın geçmesini hazmedemeyen Kudaynazar, Tabıldı'nın savaşa gitmesini fırsat bilir. Tabıldı'nın ailesini köle eder; annesini ve kız kardeşini çoban yapar, eşini büyük oğlu ile evlenmesi için zorlar. Kırk yiğidin ellerini ayaklarını bağlayıp esir eder, tüm halka eziyet eder: *"Kudaynazar, Altıbay/ Katagan elin aydagan/Kırk cigitti bir birden/ Kırkası menen karmagan/ Kılbaganın barbı dep/ Kıynap catıp sabagan/ Butka kişen saldırgan"* (Namatov, 2001:149). Kalmukları yenerek yurduna dönen Tabıldı, ailesini ve halkını yerinde bulamaz. Yurdun ortasındaki taş kazık da yerde yatmaktadır. Tabıldı bunu görünce halkın huzur içinde göçmediğini anlar. Etrafı kolaçan ederken kız kardeşi Kardıgaç'ın mektubunu bulur. Kardıgaç mektubunda zorla göçürülen halkın yaşadığı dehşeti anlatır: *"Kudaynazar abakem/ Köçürüp calpı eliñdi/(...) Aylasız ketti enekem/ Amalsız ketti ceñkem/ Şayımbet ıylap burkurap/ Eliñdin baarı çurkurap/ Keçikti dep Tabıldı/ Dürbölöp keldi köçürüp/ Kudaynazar abakem/ (...) Köçpöybüz dep ayta albay/ Köpçülük halkıñ bağındı."* (Namatov, 2001: 249-250).

Kardıgaç, Kudaynazar'ın gelip halkı göçe zorladığını, zor kullandığı için kimsenin karşı koyamadığını, annesinin çaresizce gittiğini, yengesinin zorla göç ettiğini, yeğeni Şayımbet'in feryat ederek gittiğini mektupta ayrıntılarıyla yazmıştır. Tabıldı halkının başına gelenleri öğrenince aklını yitirecek gibi olur. İki ayağının üzerinde duramayıp sendeler. Tabıldı halkını aramak için yola çıkar ve sonunda halkına ulaşır. Tabıldı'nın öldüğünü sanıp halka zulmeden Kudaynazar onu karşısında görünce çekinip şirin gözükmeye çalışır. Tabıldı halkı toplayıp Narın gibi bereketli toprakları bırakarak buraya gelmenin kendi istekleri olup olmadığını sorar. O zaman halkın aksakalı Usta bu yere Kudaynazar'ın zoruyla göç ettiklerini bereketli ata topraklarına dönmek istediklerini söyler: *"Kayra cerge bar deseñ/ Kalbastan bugün köçöbüz/ Uzun sözdün kıskası/ Handan aşa keçebiz/ Öskön öngön konuşka/ Barbay kantip kalalı"* (Namatov, 2001: 433). Aksakal Usta doğup büyüdüğümüz topraklara gitmeyip de ne yapacağız diyerek halkın göç isteğini bildirir. Bunun üzerine Tabıldı halkı eski topraklarına göçürür: *"Kalıñ Katagan eli kündöp tündöp cürüp/ Olturup turgan öskön cerine kelişti.(...) ar özöngö"*

ayıl tolup ata konuşuna el caylanıp kalğanına bulardın köñülü toyup örgüp catıp kalıştı. Tañ tamaşa oyun külgü bolup oyundagıday cata berişti." (Namatov, 2001: 441). Zorla göç ettirilip huzuru kaçan Katagan halkı öz topraklarına kavuşunca içleri rahatlayıp huzura erer. Oyun eğlence yapıp neşe içinde yaşarlar.

Manas Destanı'nın Sagınbay Orozbakoğlu anlatımında Kırgız halkı Çin'in zulmüne uğrar. Nogoy'un dört oğlunu öz topraklarından sürer, zorla göç ettirir. Oruzdu, Üsön, Bay, Çakıp adlı dört kardeşin her birini farklı topraklara sürüp göç ettirir. Dört kardeşin birleşip güçlenmesinden korkan Çinliler onları ayırarak güçsüzleştirir. Destanda bu göç sahnesi açıkça verilmez. Kahramanların geçmiş ile ilgili anlatımları onların zorla göçe tabi tutulduğunu ortaya çıkarır. Bu göç dört kardeşi birbirinden ayırıp birbirlerine uzaklaşmalarına neden olur. Destanın ortalarında Oruzdu, Bay ve Çakıp birbirlerinden haber alsalar da Üsön'den haber yoktur. Onun Kafdağı kadar uzaklara gittiğini orada din değiştirip Közkaman adını aldığını öğrenirler: "*Kordugun körüp Kıtaydın/ Konuşum koşpay kurudu/ Koñşu bolup Moñgulga/ Kor boldu Nogoy uruğu/ Oruzdu kaldı Opa'da/ Bay kaldı başkı Sugum'da/ Köz Kaman'dın baldarı/ Kykapka cakın barganı/Körö albay bizdi kalğanı*" (Akmataliyev ve Musayev 2007: 122). Kırgız halkı Çin'in zulmünü görmüştür. Öz yurdundan zorla ayrılıp her biri bir yere dağılarak güçten düşmüştür. Parça parça olan halk Moğol'a komşu olup ondan da eziyet görmüştür. Öz yurdundan ayrılıp lanete uğramıştır.

Kırgız'ın güçlendiği dönemler de olur. Nogoy'un oğulları güçlü oldukları dönemde kafirleri korkutup göç ettirir: "*Oydo catkan çürçüttü/ Deñizdin mor külünö/Tegerete ürküttü.*" (Akmataliyev ve Musayev, 2007:1489. "Zorunlu göç" olgusunun Kırgız Türklerinin destanlarında tüm canlılığıyla işlenmesi tarihsel süreç içerisinde göçün Kırgız halkının zihninde bıraktığı derin izleri yansıtmaktadır.

Kırgız destanlarında öne çıkan göç türlerinden birisi de sosyal ve ekonomik durumun ortaya çıkardığı mevsimlik göçtür. Geçimini hayvan sürülerinden sağlayan Kırgız boyları hava şartlarına ve otlakların durumuna göre yer değiştirmektedir. Kış mevsiminde kuytu düzlüklerde yurt tutarken yaz geldiğinde serin

ve bol otlaklı yaylalara göç ederler. Cañıl Mirza, Kozuke ve Bayan, Seyitbek, Kızcibek destanlarında mevsimlik göç olgusu ele alınmıştır.

Cañıl Mirza Destanı'nın Musulmankulov anlatımında mevsimlik göçe yer verilmiştir. Cañıl, kendisi ile evlenmek isteyen Tursun Bey'e gücünden dolayı karşı koyamaz. Cañıl ve halkı yazlık obadadır ve burası düşmana karşı koymak için uygun bir yer değildir. Akıllı Cañıl, Tursun Bey'le burada savaşamayacağını anlayıp onun teklifini kabul etmiş gibi görünür. Güz mevsiminin sonudur. Cañıl, Tursun Bey'e halkını kışlığa göç ettirmek istediğini söyleyip düğün toyunun göçten sonra yapılmasını teklif eder. Tursun Bey bunu kabul edince halk ertesi günü göç yoluna çıkar: *"Erteñ menen el göçüp/ Kalñ Noygut sel göçüp"* (Çelik, 2010: 199).

Kozuke ve Bayan destanının Barpı Alıkulov anlatımında mevsimlik göçe yer verilir. Destanda toprağın otunun bittiği ve hayvanların açlıktan huzursuz olmaya başladığı dönemde otlağı bol olan yere göç edildiği görülür. Bayan'ı görmek için Sarıbay'a çoban olan Kozuke nişanlısını bir türlü göremeyince Anar yengeden akıl sorar. Yenge ona koyunları erkenden ağıla koymasını söyler. Aç koyunlar yatmayıp gürültü çıkarınca beyin, kendisine bunun nedenini soracağını o zaman göç etmek gerektiğini beye söylemesini tembihler. Kozuke yengenin dediğini yapar. Gerçekten bey koyunların durumunu fark edip nedenini sorar. O zaman Kozuke altı aydan beri göç ettirmedeği için yerde ot kalmadığını hayvanlar aç olduğundan gece yatmadığını söyler. Bey bunun üzerine göç emri verir: *"Bay surayt emne üçün koylor catpayt balam dep. Altı aydan beri bir curtuñdan köçpöysüz, cerdin otu kalgan cok. Men dagı canımdan toydum, küñü tünü tınbasam dep coop kaytargın. Ertesi boy köçöt, üylördü çeçet, topołoñ bolup köç cönöyt."* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova, 2007: 172). Daha iyi otlağı olan bir yere gitmek için oba göç eder. Bu göç isteğe bağlıdır ve ekonomik yaşamın doğal sonucudur.

Seyitbek Destanı'nın Orozbay Urmambetov anlatımında sosyal ve ekonomik yaşamın bir getirisi olan mevsimlik göçe yer verilmiştir: *"Añğıça kış, caz ötüp caynagan ısıq cay keldi. El tekşi cayloogo aytuluu Aksay, Arpaga köçüp çığıştı."* (Musakov, 2013b:

19). Kış geçip, bahardan sonra yaz geldiğinde halkın tümü yaylaya, meşhur Ak-say Arpa'ya göçer.

Kız Cibek destanında kendisine evlenecek kız bulmak için yola çıkan Tülögön Kazakların Ak Cayık boyunun güzel kızları olduğunu duyar. Bey kızı Cibek'in güzelliğinin namını duyup onu görmek için yol alır. Bu sıra mevsim bahar olduğundan Ak Cayık halkı yaylaya göçmektedir. Bütün varlığını develere yükleyen halk göç yolunu tutmuştur: *"Ak Cayık eli cayloogo/ Köçüp catkan kezi eken/(...) El köçüptür tömöntön/ Uçuray beret emi köç"* (Duman, 2001: 141). Tölögön göç yolunda kız Cibek'i aramaya başlar. Bu sahnede Ak Cayık boyunun göçünün şaşası da ortaya konulur: *"(...)Köçünün körkü bir kıyla/ Töölörü tügöl cez buyla/ Otuz narda cügü bar/ (...) Sen sele başkan bul köçtün/ Seksen tööde cügü bar/Körgöndördü tan dantar/ Cana kanday türü bar/ Saramcalı kançalık/ Munun baarin ugup al/ Arkandarı ak bula/ töölörü tegiz cez buyla/ Salakaluu bul köçtün/ Sancırgası bir kıyla/Töö komdoru makmaldan/ Çetine çaçı taktırgan/ Artgan cüktün üstünö/ Asem kilem captırgan/ Cibekten buttap taktırgan/ Buylanın boosu şurudan/ Başkasın koyı turalı/ İt ayagı çınıdan"* (Duman, 2001: 143-148). Destanda bu göç sahnesi çok canlı tasvirlerle anlatılmaktadır. Bir şenlik havasında gerçekleşen göç halkın refah seviyesini ortaya koymaktadır. Uzayıp giden bu göçün seksen deveye yükü vardır. Görenleri hayrete düşüren bir zenginlik göç yolunda sergilenmektedir. Urganlar ak ipektendir, develerin buylaları bakırdandır. Bu göçün ihtişamını ortaya çıkaran süsün fazlalığıdır. Develerin havutu kenarı saçaklı kadifeden yapılmıştır. Buylaların bağı mercandandır. Hepsi bir tarafa köpeğin tabağı bile porselendendir. Zorunlu göç halkın zihninde derin olumsuz izler bırakırken bir şenlik havasında gerçekleşen mevsimlik göç halkı bir araya getiren ve olumlu hatıralar bırakan bir etkinlik olarak destanlarda yer almaktadır.

Kırgız destanlarında Kırgız Türklerinin sosyal ve ekonomik yaşamının bir yansıması olarak yer alan mevsimlik göçün yanı sıra sosyal sebepli göçler de işlenmiştir. Manas, Kozuke ve Bayan, Mendirman, Eşimkul menen Zuura, Kız Dariyka, Kurmanbek destanlarında sosyal sebepli göç olgusu ele alınmıştır. Toplum

tarafından dışlanma korkusu, ahlaki sıkıntılar bu göçlere neden olmuştur.

Manas Destanı'nın Radloff metni olarak bilinen çeşitlenmesinde kahramanların sosyal nedenlerden dolayı bireysel göç gerçekleştirdikleri görülmektedir. Destanın başında Almambet; Müslüman olup anne babasını, yurdunu bırakarak gider (Gülensoy, 2002: 44; Yıldız, 1995: 551). Issık Köl civarında Er Kökçö ile karşılaşan Almambet onun anlattıklarından etkilenip Müslüman olur. Din değiştiren Almambet, anne babasını da Müslümanlığa davet eder ancak ailesi onun bu isteğine şiddetle karşı çıkar. Bunun üzerine Almambet yurdunu ve ailesini terk edip Er Kökçö'nün yurduna gider: *"Kafire kağan olmaksana/ Müslümana köle olur (yaşarım)/ Almambet anasından ayrılıp/ Kıl-Ciren atına bindi/ Kıl zırhını kuşandı/Almambet şimdi (atını sürüp) gitti"* (Gülensoy, 2002: 44, Yıldız 1995: 551). Almambet din değiştirdikten sonra ailesi ve halkı tarafından dışlandığı için öz yurdunu terk etmek zorunda kalır. Sosyal şartlar Almambet'in bu bireysel göçünü zorunlu hale getirmiştir. Destanda Kös Kaman'ın göçü de sosyal nedenlerden kaynaklanan bireysel göçtür (Gülensoy, 2002: 236; Yıldız, 1995:753). Yıllar önce düşmanın zorlaması yüzünden kardeşi Cakıp'tan ayrılan ve bozkırda tek başına tutunmakta zorlanan Kös Kaman Manas'ın haberini alıp kardeşinin yurduna göçer: *"Ey müjde gün ışığı töröm/ Söylediği yalan der isen töröm/ Göçüp geliyor Kös Kaman töröm/ Kaplan gibi (doğan) Manas'ın töröm/ Haberinden anlamıştır töröm"* (Gülensoy, 2002: 236). Destanda yer alan ve sosyal nedenlerden kaynaklanan bir diğer göç de Kanıkey'in göçüdür (Gülensoy,2002: 293; Yıldız, 1995:754). Manas'ın ölümünden sonra Cakıp Han ve oğulları Abake ile Köböş bir olup Manas'ın yeni doğacak çocuğunu öldürmeye karar verirler. Amaçları yönetime ortak olacak olan bu çocuğu ortadan kaldırmaktır. Bu kötü niyeti sezen han kızı Kanıkey kaynanası Bakdöölöt'ü de alıp Bakay'a kaçar: *"Yaşlandığında Yakup Bay/ Abake ile bu Köböş/ Üç kişiyi nöbetçi dikip gitti/ Yeni doğan çocuğu/ Yarın biz öldüreceğiz diyorlar/ (...)/ Han çocuğu Kanıkey/ Yeni doğan çocuğu/ Koynuna koyup aldı/ Altmış yaşındaki anasını/ Bağdı Döölöt Baybiçe'yi/ Eliyle(tutup) terkisine aldı/ Altı-Bay'ın adasına/ Şimdi giripgitti."* (Gülensoy,

2002: 293). Sezgisi güçlü Kanıkey çocuğunu kaçırmakla ölümden kurtarır.

Kozuke ve Bayan Destanı'nın Barpi Alıkulov anlatımında Karabay ile Sarıbay çocuklarını beşik kertmesi ile nişanlar. Karabay'ın ölümü üzerine kızını yetim Kozuke'ye vermek istemeyen Sarıbay, halkını bırakıp göç ederek kaçar: "Kozuke yetimçe dep kızın berbey/ Bölünüp öz elinen kaçıp ketti./ Ubada şert coluna çıday albay" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova, 2007: 144). Sarıbay, verdiği sözde durmamanın doğru olmadığını ve toplum tarafından dışlanacağını bildiği için yurdunu bırakıp göç etmek zorunda kalır. On beş yaşına gelen Kozuke, kayınbabasının nişanlısı Bayan'ı kendisinden kaçırdığını öğrenir. Kozuke, nişanlısını aramak için gurbete göç eder: "Cetimiş kırañkaalu belden aştı/ Aydagan koyuu şamal celge cetti/ Altı ay cürüp kañırıp talaalarda/ Colokkan neçen türlüü balaalarga" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova, 2007: 166). Kozuke beşik kertmesi nişanlısının kendisinden kaçırıldığını öğrenince onu bulmak için gurbete çıkmaya karar verdiğinde annesi onu caydırmaya çalışır. Ancak nişanlısını almazsa Kozuke toplum içinde itibarının düşeceğini bilmektedir. Bu yüzden yetmiş dağ geçidinden aşarak sert esen rüzgârlara yetişip altı ay steplerde şaşkınca yol yürüyüp nice belalarla karşılaşarak Bayan'ı bulmak için yurdundan ayrılır. Kozuke'yi bu bireysel göçe zorlayan hiç görmediği nişanlısından ziyade toplumsal algılardır. Beşik kermesi nişanlısını, gönüllü olarak başkasına bırakması toplumun onu eleştirmesine neden olacaktır. Kozuke bunu bildiğinden nişanlısını aramaya çıkar.

Mendirman Destanı'nın Şapak İrismandeyev anlatımında Mendirman'ın anası ayrı kardeşi Külteber, onun karısı Kanışay'a göz diker. Mendirman'ı öldürüp güzel eşini almayı düşünür. Diğer yedi kardeşini de yanına alıp Mendirman'a düşmanlık yapar. Asıl adlı ağabeyi Külteber'in planını öğrenip Mendirman'a yurdu terk ederek canını ve namusunu kurtarmasını söyler: "Asıl üydön çıkarıp/ Atın tarta berdi emi/ Sen öñdöngön pende cok/ Sendey şordu elde cok/ Adik kaday atandın/ Arbagına sıyınğın/ Amanat candın kıyının/ Azır turbay cönögün" (Akmataliyev ve Caynakova, 2009: 21). Asıl, Mendirman'ı evden çıkarıp atını onun önüne

çeker. Bu yurttan senin gibi çaresiz kimse yoktur, Adik adlı atamızın ruhuna sığınıp kaçarak emanet canını kurtar diyerek ona yurdu terk etmesini söyler. Mendirman ağabeyinin bu sözlerini duyunca Külteber'in kendisine yapacağı kötülüğün farkına varır. Can korkusundan, namus belasından dolayı yurdunu terk etmek gerektiğini anlar. Asıl ağabeyinin sözünü tutup atına binerek yurdu terk eder: *"Aman esen Mendirman/ Öz atına mindi emi/ Aman colgo kirdi emi/ Kılçayıp artın karasa/ Cakşınakay Kanışay/ Caltıldı karadı/ Mendirman kaçıp baradı/ Bara çatıp karadı/ Aykanıştı körgöndö/ Kayra tartıp turdu emi"* (Akmataliyev ve Caynakova, 2009: 21). Atına binip yurdunu terk eden Mendirman geri dönüp baktığında güzel eşi Kanışay'ı görür. Onu geride bırakmaya gönlü razı olmaz. Dönüp Kanışay'ı da alarak yurdunu terk eder. Yurdundan ayrılan Mendirman, mal varlığını ve sosyal konumunu kaybeder. Adil Han'ın ülkesine giden Mendirman, burada hanın misafiri ve hizmetçisi olur.

Eşimkul menen Zuura Destanı'nın Cumagül Navruzbayev anlatımında Eşimkul ile Zuura çocuk sahibi olamayınca çare bulabilmek için öz yurtlarını terk edip diyar diyar gezmeye karar verirler: *"Kıdıralık kıynalıp/ Bala berçü mazardı (...) Erteñ menen eerçişip/ Elibizden çıgalı"* (Çelebi, 2007: 66). Sürekli göç halinde olan karı koca zaman zaman yurt özlemi çeker. Yurtlarındaki rahat yaşamı bırakıp çileli ve sürekli göç halinde olan bir yaşamı tercih etmek durumunda kalmaları onları zorlar. Yurdundan ayrı olmanın sıkıntısını Zuura *"Calganda caman cödödüm/ Elsizden öttü ömürüm/ Kez kelgen cerde tünödüm"* (Çelebi, 2007: 66) diyerek dile getirir. Yalan dünyada çok zayıfladım, ömrüm yurtsuz olarak geçti, rastladığım yerde geceledim, diyerek gurbette çektiği sıkıntıları anlatır.

Kendilerine yardım eden hekim sayesinde bir çocuk sahibi olan Eşimkul ile Zuura uzun bir aradan sonra yurtlarına dönmeye karar verirler: *"Dariçidan bata alıp/ Uruksat berse al kişi/ Elibizdi tabalı/ Ugulbay ketti neçen cıl/ Tuulğan cerdin kabarı"* (Çelebi, 2007: 148). Yaşlı çift kendi kendilerine hekimden dua alarak izin verirse nice yıldır haberi duyulmayan yurdumuza varalım, diyerek öz yurtlarına dönmeye niyet eder. Hekimle vedalaşan Eşimkul ve Zuura, yurtlarına ulaşmak için yola çıkar: *"Elsizde konup kalışat/*

Kereginde dalağa (...) Elibiske cetsek dep/ Tınbay cüröt aşığıp” (Çelebi, 2007: 148). Bir çocuk sahibi olabilmek için öz yurtlarından göç eden Eşimkul ve Zuura, yıllar sonra yurda dönmek için yola çıktıklarında halkımıza bir an önce ulaşsak diye düşünüp bozkırda geceleyerek dinlenmeden acele ile giderler. Yurtlarından göç edip gittikleri yerlere alışamayan ve halkını, öz yerini özleyen yaşlı çiftin yurduna ulaştıklarında yaşadıkları sevinç *“Kirip keldi aralap/ Eñsep kelgen ayılın (...) Kucaktaşıp öbüşüp/ Oynop külgön kurbusu/ Közünün caşın tögüşüp”* (Çelebi, 2007: 215). sözleriyle anlatılmaktadır. Özlediği köyüne ulaşan Eşimkul ve Zuura halk ile kucaklaşır. Sevinç gözyaşları dökerek yaşlılarıyla gülüşür.

Kız Daryka Destanı'nın Kadırkul Alimonov anlatımında Kırgızların bahadır kızı Daryka ile Hz. Ali'nin evlendiği ancak peygamberin Hz. Ali'yi Arabistan'a çağırması üzerine Daryka'nın oğlu Şaysılda'yı tek başına büyütmek zorunda kaldığı anlatılmaktadır. Şaysılda delikanlılık çağına geldiğinde babasının Hz. Ali olduğunu öğrenir. Toplumun da etkisiyle Şaysılda, soyunu devam ettirdiği Hz. Ali'yi bulmak için Arabistan'a gitmek üzere yola çıkar. Şaysılda babasını bulmayı vazife bilse de doğup büyüdüğü topraklardan ayrılırken çok zorlanır: *“Samarkant özüm tuğan bul kalçanı/ Canımday cakşı görüp cürgöm anı/ Taştadım amansız ayla kanca”* (Orozova ve Akmataliyev, 2010: 104). Şaysılda büyüdüğü Semerkant'ı canı kadar sevdiğini ama çaresizlik yüzünden buradan ayrılmak zorunda olduğunu anlatır. Yurdundan ayrı düşen Şaysılda pek çok eziyet çekip tehlike atlatır. Göçün verdiği sıkıntılar Şaysılda'yı zor durumda bırakır: *“Keletat ara coldo arıp açıp/ Suu keçip çöl aralap aşuu aşıp/ Neçen bir korkunçtuu coldu basıp”* (Orozova ve Akmataliyev, 2010: 105). Şaysılda zorlu yolculuğun ardından Arabistan'a ulaşır. Destanda sosyal sebeplerden kaynaklanan bireysel göç ele alınmıştır.

Kurmanbek Destanı'nın Kalık Akiyev anlatımında; Kurmanbek düşmanları tarafından öldürülünce eşi Kanışay da intihar eder. Çocuk yaşta anasız babasız kalan Seyitbek dedesinin kendisini istemediğini bildiği için babasının arkadaşı Akkan ile birlikte Kaşgar'a gider. *“Cetilip turup Kalmaktan dosumduñ kunun kuuymun dep Akkan, Kurmanbektin balası Seyitbektı alıp şaarına*

cönödü.” (Musakov, 2013a: 138). Akkan büyüğüne dostunun öcünü alır deyip Seyitbek’i yanına alarak Kaşgar’a götürür. Bu durum Seyitbek için sosyal nedenli bireysel göç olur.

Kırgız destanlarında yer alan göç türlerine bakıldığında bir felaket neticesinde göç etme durumu da yer almaktadır. Kococaş Destanı’nın Alımkul Üsönbayev anlatımında Kococaş kayada mahsur kalınca babası Karıpbay köy halkını Kococaş’ın mahsur kaldığı kayanın yanına göç ettirir. Kococaş’ı aramaya çıkan Karıpbay onu kayada bulur. Kococaş *“Eliñize barınız/ Eliñdi cıynap alınız/ Aylasın taap askadan/ Tüşürüp meni alınız”* (Akmataliyev ve Kırbaşev, 2007: 198) diyerek babasına halkı da alıp gelmesini, kendisini bu yüksek kayadan indirmenin bir çaresini bulmasını söyler. Kococaş’ın bu söylediklerini makul bulan Karıpbay, halkına varıp durumu anlatır. Halk Karıpbay’ın sözü ile göç hazırlığı yapıp göçer: *“Azandan artıp cügündü/ Ağayın bütün köçgün dep/ Karıpbaydın sözünö/ Katındar üyün çeçişip/ Kalbastan eli köçüşüp/ Curtunda calgız can kalbayt/ Birin ekin mal kalbayt/ Ayılı köçüp mergendin (...) Kırman bolup catkanda/ Kıtaylar köçüp keldi emi”* (Akmataliyev ve Kırbaşev, 2007: 200). Kıtaylar, Karıpbay’ın çağrısı üzerine sabah ezanıyla birlikte göçü hazır ederler. Kadınlar çadırları söküp göç yükünü hayvanlara yükledikten sonra bir tek kişi, hayvan bile kalmaksızın herkes göçer. Harman vakti geldiğinde Kıtayların tümü göçerek Kococaş’ın mahsur kaldığı kayanın dibine gelir.

Sonuç

Toplum yaşamının bir aynası hükmünde olan destanlar milletlerin bilinçaltını ortaya koymaktadır. Tarihsel süreç içerisinde toplumların zihninde olumlu veya olumsuz izler bırakan olaylar destanlarda kendisine yer bulmaktadır. Kırgız Türklerinin destanlarında da Kırgız toplumunun zihninde derin izler bırakan zorunlu göç, toplumun sosyal ve ekonomik yaşamının bir getirisi olan mevsimlik göç, toplumsal normların itkisiyle gerçekleşen sosyal sebepli göç olgusu derinlikli bir şekilde işlenmiştir. Sadece destanlara bakarak Kırgız Türklerinin kültürünün ve sosyal yaşam şartlarının şekillenmesinde göç olgusunun önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmektedir.

Destanlarda göç çoğunlukla yıkımı, zilleti ve zulmeti çağrıştırmaktadır.

Kaynakça

- Akmataliyev, Abdıldacan-Murat Musakov ve Gülbara Orozova (2007). *Kırgız Destanları 2*. (Akt. Caştegin Turgunbayer). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, Abdıldacan-Keneş Kırbışev (2007). *Kırgız Destanları 3 Kococaş Destanı*. (Akt. Fikret Türkmen, Gülsine Uzun ve Baki Bora Hança). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, Abdıldacan-Aynek Caynakova (2009). *Kırgız Destanları 4 Mendirman*. (Akt. Ali Özgün Öztürk). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, Abdıldacan-Aynura Kıdırmambetova (2009). *Kırgız Destanları 7 Boston*. (Akt. Naciye Yıldız). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, Abdıldacan-Murat Musakov (2007). *Kırgız Destanları 6 Manas*. (Akt. Fikret Türkmen, Şurubu Uraimova). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akmataliyev, Abdıldacan-Murat Musakov (2013). *Kırgız Destanları 13 Canış Bayış*. (Akt. Mehmet Aça). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caynakova, Aynek (2004). *Cañıl Mirza (Abdıbalık Çorabayev Varyantı)*. (Akt. Mehmet Aça). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelebi, Fatma (2007). *Kırgız Destanları 5 Eşimkul Menen Zuura*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelik, Şakire (2010). *Cañıl Mirza Destanındaki Epik Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duman, N. Emine (2001). *Kızcibek Destanındaki Epik Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Durbilmez, Bayram-Tekin, Fatma (2014). "Nevşehir Yöresi Yerleşim Adları Üzerine Bir Değerlendirme", *Folklor/Edebiyat*. S. 77, s. 113-132.
- Gülensoy, Tuncer (1979). "Anadolu Yer Adları Üzerine Bir Araştırma: Bazlambaç". *Türk Kültürü*. S. 197, s. 297 – 300.
- Gülensoy, Tuncer (1981). "Anadolu'da Moğolca Yer Adları ve Rumeli'deki İzleri". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. S. 2, s. 126 – 131.
- Gülensoy, Tuncer (1995). *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer, (1996), "Türk Dünyasında ve Anadolu'da Ortak Yer Adları". *Erdem Dergisi Aydın Sayılı Özel Sayısı II.*, s. 26, 25 – 44.
- Gülensoy, Tuncer (2002). *Manas Destanı (Türkiye Türkçesi ile)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gömeç, Saadettin (2002). *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (1983). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mukasov, Murat (2013a). *Kırgız Destanları 11 Kurmanbek*. (Akt. Ulanbek Alimov). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mukasov, Murat (2013b). *Kırgız Destanları 12 Seyitbek*. (Akt. Ulanbek Alimov). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Namatov, Mirlan (2001). *Kırgızların Küçük Destanı Er Tabıldı (İnceleme ve Transkripsiyon)*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orozova, Gülbara-Abdildacan Akmataliyev (2010). *Kırgız Destanları 8 Kız Darıyka*. (Akt. Ferah Türker). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1984). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öyke, Ceyda (2004). *Kırgızların Küçük Destanı Baktı Bolot*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekalan, Hümeýra Nur (2002). *Er Koşoy Destanı Transkripsiyonlu Metin, Aktarma, Gramatikal Dizin*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkçe Sözlük (2011). (hzl. Şükrü Halûk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldız, Naciye (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.